

ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ

Досліджено справедливість як суспільну проблему, яка має важливе значення для теорії держави і права, яке особливо зростає в часи занепаду старих і утвердження нових порядків. Справедливість є ідеалом життя суспільства, а отже, держави і права як її складових, а також правозастосування під час юридичної практики; це одна з умов належного функціонування демократичних інститутів. Справедливість є виявом суспільного змісту людської діяльності. У цьому понятті відображено систему відносин між суспільством і його соціальними утвореннями, між соціальними утвореннями, суспільством і кожною особою, між окремими людьми.

Ключові слова: справедливість, демократія, держава, право, людина, суспільство.

Постановка проблеми. Сучасна Україна проголошена Конституцією демократичною правовою державою, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а перше місце серед інших соціальних цінностей посідають права і свободи людини і громадянина. Тому, досліджуючи означену проблему, акцентувати треба не на зіставленні поглядів різних класів і соціальних груп, а на реалізації тих норм моралі і справедливості, які виникли історично та передавалися від покоління до покоління.

Стан дослідження. Вивченню різноманітних аспектів справедливості присвятили свої праці відомі вчені, серед яких: Ф. Енгельс, Ю. Е. Пермяков, Ж. Л. Бержель, Д. Ллойд, Г. Радбрух, Р. Циппеліус, П. Е. Недбайло, В. С. Мерлін, В. А. Четвернін, Н. С. Малєїн, Р. З. Лівшиц, Г. Кельзен.

Мета статті – визначити поняття «справедливість» як одну з головних загальнолюдських цінностей, мету суспільного розвитку, принцип організації громадського життя.

Виклад основних положень. Ідея справедливості пронизує всі сфери життя суспільства, але найбільш промовисто втілена у праві, що регулює найважливіші суспільні відносини. «Справедливість, – зазначає А. І. Екімов, – будучи зафіксованою за допомогою правових норм, виступає як визнане мірило порівняння дій людей, що захищене

державою. Завдяки праву те, що було тільки моральним, набуває чинності закону. Справедливість, втілена у праві, відображає, отже, специфічну правову якісну визначеність відповідних процесів та явищ. У ній ніби підсумовано ставлення суспільства до права» [1, с. 70].

Справедливість втілюється у праві, а воно існує лише як справедливе. «Несправедливе право, на думку Ю. Пермякова, – нісенітниця на кшталт «брудної чистоти». Несправедливим може бути законодавство, але в цьому випадку воно є сваволею державної влади, що позбавляє себе опори в суспільній правосвідомості» [2, с. 104].

Зв'язок права і справедливості не викликає сумнівів у більшості сучасних науковців. Так, право – це мистецтво, яке прагне до проголошеної мети – справедливості [3, с. 59], право повинно втілювати в собі справедливість, без справедливості воно є насмішкою, якщо не повним запереченням самого себе [4, с. 132–133], право – це дійсність, цінність якої полягає в тому, щоб слугувати справедливості [5, с. 44]. Своєрідним узагальненням усіх наведених поглядів є твердження М. Цвіка про те, що право треба розглядати як міру свободи і рівності, яка формується в процесі суспільних відносин, що постійно повторюються, відповідають потребам суспільного розвитку та панівним уявленням про справедливість і визначаються, схвалюються й охороняються державою [6, с. 90].

На єдність права і справедливості вказував і Конституційний Суд України. У рішенні від 2 листопада 2004 р. № 5-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання вказано, що справедливість – одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки та у пропорційності юридичної відповідальності до вчиненого правопорушення. Однак більш докладної конкретизації в законодавстві не подано.

Оцінюючи значення справедливості для додержання норм права, П. Недбайло зауважував: «Людина, переконана у справедливості вимог правових норм, не має потреби в якому б то не було додатковому державному впливі для виконання цих вимог. Вона здійснює вчинки, правомірні акти реалізації правових норм самостійно, добровільно. Нею керує в цих випадках ідея, зумовлена практичною потребою життя суспільства, у справедливості якої людина переконана» [7, с. 497–498].

Складовою внутрішнього переконання будь-якої людини в необхідності додержання правових норм є усвідомлення їх справедливості.

Подібне усвідомлення дає змогу зрозуміти соціальний зміст вимог правових норм, належно оцінити поведінку конкретних суб'єктів, вибрати морально оптимальний варіант власної поведінки. Особа, спираючись на це усвідомлення справедливості, формує для себе моральні обов'язки, виробляє спроможність здійснювати моральний самоконтроль. Ідеться про формування совісті як складової правосвідомості. Людина, керуючись совістю, оцінює свої вчинки від власного імені [8, с. 28–29].

Як форма усвідомлення правової реальності, справедливість відображає інтереси відповідних суб'єктів. Це виявляється у двох моментах. По-перше, наявність інтересу є передумовою виникнення оцінки з позиції справедливості. Де немає інтересів, там не існує й подібних оцінок. По-друге, щоб дії, вчинки були оцінені як справедливі, вони повинні «вміщуватися» в рамки інтересів. Водночас варто мати на увазі, що інтерес може бути не лише прямим, а й непрямим, не тільки першочерговим, а й менш важливим. Специфічно людська природа суб'єкта зумовлює існування в нього безлічі інтересів, зокрема таких, що конкурують між собою і навіть протилежно спрямовані [9, с. 18].

Отож, з одного боку, інтереси визначають не тільки виникнення оцінок справедливості, а й їхній зміст, а з іншого, – поширені в суспільстві уявлення про справедливість впливають на становлення конкретних інтересів, які визначають соціальну цінність останніх. За сучасних умов потрібно прагнути до такого стану державної організації суспільства, коли баланс інтересів здійснюватиметься в гуманістичних формах, урахувуючи еволюційні процеси та ідеї справедливості. Пошук підвалин для цієї тенденції можливий на шляхах утвердження загальнолюдських цінностей, із виділенням загальнолюдського змісту засад організації державної влади та аналізом їхніх особливостей.

Справедливість є однією з таких засад, яка утвердилася як основа духовного життя, що виражає цілісну оцінку всіх суспільних відносин і людської діяльності у сфері обміну її результатами, розподілу матеріальних благ і духовних цінностей. Поняття справедливості охоплює зміст, оцінку вчиненого людиною з позиції історично сформованих уявлень про належне і бажане.

Як зазначалось, справедливість є прямим регулятором діяльності людей у кожній ситуації. Поряд з ідеальними рисами вона наділена реальними, практичними, життєво важливими моментами. Адже справедливість – це не тільки мета й еталон, а й процес досягнення мети. Можна стверджувати, що це процес, у якому потрібно робити висновки та оцінювати, схвалювати і заперечувати. Такий процес властивий і діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Справедливість співзвучна зі свободою, адже і справедливість, і свобода стають подібними до повітря, а без них жити гідно неможливо. Однак, коли вони є, це сприймається природно. Несвобода ж і несправедливість боляче вражають гідність людей, роблять нестерпними умови людського існування [10, с. 189].

Справедливість вимагає, з одного боку, рівності громадян перед законом і правоохоронним або правозастосовним органом, а з іншого, – індивідуалізації правових вимог відповідно до діянь, учинків суб'єктів правовідносин. «Свобода людини, юридична рівність індивідів – справедливі. Водночас справедлива і фактична нерівність людей з урахуванням відмінностей у їхніх здібностях та інших чинників. Справедливість не завжди досягається через повну рівність» [11, с. 68].

Право як нормативно закріплена справедливість охоплює не тільки закони, а й систему врегульованих суспільних відносин і широке соціологічне розуміння права. Із ціннісної концепції відмінності права та закону випливає її найважливіша, прогресивна ідея про те, що право характеризується своїм гуманістичним демократичним змістом. У розумінні права як нормативно закріпленої та реалізованої справедливості справедливість визначає зміст права, а її нормативне закріплення – необхідну форму права [12, с. 69].

Справедливість не втрачає властивих їй якостей, навіть набуваючи юридичної специфіки. Виражена через право вимога справедливості виступає не тільки як моральна, а й як правова вимога. Якби вона припинила бути справедливою з погляду моралі, то й, будучи вираженою у праві, також не була б справедливою [13, с. 418]. Відтак виражена у праві справедливість є етико-юридичним феноменом.

У сучасному суспільстві справедливість вивчають у сфері забезпечення інтересів і прав людини. Ухвалення справедливого рішення у справі на рівні суспільства пов'язано зі знаходженням компромісів. «Сучасна держава має бути заснована на компромісі», – зазначав з цього приводу Б. Кістяківський. На його думку, тільки «той державний устрій, в якому має бути здійснена соціальна справедливість, більше, ніж устрій конституційний, потребує послідовного та повного втілення в життя цих принципів. Повне втілення їх у життя тотожне встановленню вільного державного устрою та здійсненню соціально справедливих відносин» [14, с. 21].

Отож, соціальна справедливість є компромісом інтересів окремих людей, соціальних груп, оскільки саме знаходження компромісів і є сутністю управління суспільством за сучасних умов. Тому функції права як засобу соціального компромісу в суспільстві повністю відповідають природі справедливості.

Інституалізація справедливості відбувається в межах гуманістичного підходу, що здатний забезпечити трансформацію людини, підняти її якості до рівня, який відображав би зростаючу відповідальність людини в суспільстві. На думку А. Печчеї, є три аспекти, що мають характеризувати гуманізм: почуття глобальності, любов до справедливості і нетерпимість до насильства. «Душа гуманізму, – зазначає вчений, – полягає у цілісному баченні людини у всі періоди її життя – у всій її безперервності. Адже саме в людині містяться джерела всіх наших проблем, на ній зосереджені всі наші прагнення і сподівання, в ній усі наші начала і все звершення, в ній же основи всіх наших надій» [15, с. 214]. Натомість, на думку А. Кінга, побудова справедливого суспільства потребує фундаментального перемоделювання людської поведінки відповідно до таких соціальних та індивідуальних цінностей, котрі сприяють гармонійному життю на планеті [16, с. 6].

Тому створення правових норм завжди повинно враховувати те, що сприймається суб'єктами права як справедливе та несправедливе. З огляду на це, слушною видається теза про те, що, пронизуючи всі сфери життя суспільства, справедливість найбільш промовисто втілюється у правовій системі [17, с. 51]. Це пов'язано насамперед зі своєрідністю права, що регулює найважливіші сфери життя суспільства.

Особливість юридичної справедливості полягає в тому, що вона у правовій сфері має найбільш чіткий, формально визначений характер і може пов'язуватися з державним примусом [18, с. 290–296]. В ідеалі вся правова система суспільства повинна стояти на варті справедливості, слугувати засобом її вияву та закріплення, охорони та захисту. Принцип справедливості, що має нормативно-оцінювальний характер, закладений у змісті права і виявляється у правах та обов'язках, способах заохочення та мірах покарання тощо. Завдяки праву ідеї справедливості нормативно виявляються, забезпечуються охороною прав та інтересів громадян. Як основний принцип права, справедливість втілюється в законодавчих актах усіх галузей (адміністративному, цивільному, трудовому, житловому, кримінальному праві тощо), що унеможливають із будь-яких мотивів надання привілеїв для окремих громадян, соціальних груп або прошарків населення і встановлюють однакові права й обов'язки для всіх членів суспільства.

Правова справедливість санкціонує ті чи інші суспільні відносини та відповідні правила поведінки, закони, вчинки та дії людей. Вона є засобом забезпечення соціальної цінності правових норм і без її урахування як еталона зіставлення поведінки людей правове регулювання ускладнюється.

Принцип соціальної справедливості можна розглядати як:

1) правову категорію (тобто як принцип права, принцип юридичної відповідальності);

2) самостійну категорію права (йдеться про використання справедливості як компонента нормативної системи, про розподіл прав та обов'язків між членами суспільства);

3) соціально-політичний і моральний ідеал, спрямований на оцінювання співвідношення юридичних інтересів [19, с. 220–223].

Принцип соціальної справедливості є правовою категорією особливого типу. Не втрачаючи зв'язку з мораллю, він становить ціннісно-моральний критерій у процесі створення та реалізації правових норм.

В ідеалі кожний нормативно-правовий акт повинен бути втіленням загальносоціальної справедливості. Норми, створені законодавцем, не лише мають слугувати критерієм вирішення юридичних проблем, а й сприяти врегулюванню важливих соціальних проблем. Ідеться про забезпечення справедливого задоволення всіх законних інтересів суб'єктів правового регулювання, що відповідає можливостям цієї стадії розвитку суспільства. Що стосується уявлень про справедливість, то правові норми покликані виконувати дві важливі функції.

По-перше, вони мають інтегрувати уявлення справедливості у правову систему. Внаслідок такої інтеграції уявлення про справедливість можуть мати характер загальної обов'язковості, спиратися на силу й авторитет держави. Водночас підвищуватиметься соціально-моральна цінність самої правової системи.

По-друге, правові норми повинні сприяти поширенню відповідних вимог справедливості серед населення та суб'єктів правового регулювання. Вимоги справедливості можуть бути зафіксовані і безпосередньо у правовій настанові, або ж не бути в нормативно-правовому акті, але обов'язково закріплюватися в ньому в різних формах (у вигляді рівності між учасниками суспільних відносин, шляхом установлення співвідношення між правами та обов'язками, через визначення відповідного характеру цілей та засобів правових норм, шляхом індивідуалізації санкцій). Як зазначалось, рівність як показник справедливості втілюється у сфері права насамперед у рівноправності громадян, що є розвитком принципу справедливості й однією з характерних рис демократії. Як і політико-правовий принцип та юридичну категорію, рівноправність слід відрізняти від поняття рівності, що є матеріальним підґрунтям рівноправності. Рівність – більш загальне поняття, оскільки не всі елементи соціальної рівності можуть бути закріплені у правових нормах [20].

Справедливість, про яку йдеться в Декларації прав людини і громадянина, не тотожна соціальній справедливості, яка передбачає рівність усіх людей, незалежно від класу і соціального стану, у їх життєвих можливостях, а також перерозподіл між ними матеріального і духовного багатства [21]. Не можна замінювати принцип соціальної справедливості принципом рівності всіх людей. Соціальна справедливість не може гарантувати повної соціальної рівності, оскільки самі люди не рівні за своїми фізичними і духовними здібностями, іншими генетико-біологічними властивостями.

Справедливість виступає не критерієм права, а основою створення і реалізації правових норм. Таку основу прийнято називати принципами права. Справедливість є особливою правовою категорією. Це етико-юридичний феномен: не втрачаючи зв'язку з мораллю, вона є ціннісно-моральним критерієм у процесі створення й реалізації норм права.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що критерії принципу справедливості забезпечують відповідність усіх відносин обмінного та розподільного типу на рівні держави, соціуму, колективу, групи чи окремих осіб. Кожен із критеріїв принципу справедливості призводить до оцінювання тих чи інших відносин як справедливого або несправедливого. Несправедливість в одній сфері не може бути компенсована справедливістю в іншій. Щоб забезпечити стабільність у суспільному житті, треба домагатися, аби принцип справедливості узгоджувався з нормативно-регулятивною системою суспільства – системою права. Поняття права та справедливості мають один етимологічний корінь – «правове», «правдиве». Із цих позицій правове регулювання постає як регулювання суспільних відносин на ґрунті справедливості.

---

1. Энгельс Ф. Из подготовительных работ к «Анти-Дюрингу» // Сочинения: [в 50 т.] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1877. – Т. 20.

2. Пермяков Ю. Е. Лекции по философии права / Юрий Евгеньевич Пермяков. – Самара, 1995. – 120 с.

3. Бержель Ж. Л. Общая теория права / Жан Луи Бержель; под. ред. В. И. Даниленко. – М.: Nota Bene, 2000. – 576 с.

4. Ллойд Д. Идея права / Деннис Ллойд; пер. с англ. Ю. М. Юмашева. – М.: Книгодел, 2009. – 376 с.

5. Радбрух Г. Философия права / Густав Радбрух; пер. с нем. Ю. М. Юмашева. – М., 2004. – 240 с.

6. Циппеліус Р. Юридична методологія / Райнгольд Циппеліус; пер. з нім. Р. Корнута. – К., 2004. – 176 с.

7. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / Петр Емельянович Недбайло. – М., 1960. – 512 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права / Райнгольд Циппеліус; пер. з нім. С. М. Причепій та ін. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
9. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека / Вольф Соколомонович Мерлин. – Пермь, 1971. – 420 с.
10. Четвернин В. А. Понятия права и государства: введение в курс теории права и государства / В. А. Четвернин. – М., 1997. – 189 с.
11. Малеин Н. С. О справедливости, праве и ответственности / Н. С. Малеин // Теория права: новые идеи. – М., 1992. – Вып. 2. – С. 64–68.
12. Лившиц Р. З. Теория права / Роман Зиновьевич Лившиц. – М.: Бек, 1994. – 224 с.
13. Кельзен Г. Чисте правознавство / Ганс Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
14. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (заг. ред.), В. Д. Бабкін (упоряд.), І. Б. Усенко (відп. ред.); Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Юрид. кн., 2002. – Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – 568 с.
15. Печчеи А. Человеческие качества / Аурелио Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 302 с.
16. Кинг А. На пути к новому мировому порядку / А. Кинг // Свободная мысль. – 1992. – № 17. – С. 3–7.
17. Хаткіна М. О. Міфи і легенди народів світу / М. О. Хаткіна, О. В. Зав'язкін. – Донецьк: БАО, 2009. – 656 с.
18. Заєць Н. В. Міліція на порозі тисячоліть: примус чи переконання? / Н. В. Заєць // Наук. вісн. Дніпропетров. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 290–296.
19. Самохвалов В. В. Законність та справедливість: проблеми співвідношення / Вячеслав Вікторович Самохвалов // Міжнар. політ. енцикл.: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 220–223.
20. Дворкин Р. О правах всерьез / Рональд Дворкин. – М., 2004. – 392 с.
21. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1949 р. – К.: Укр. Правнича фундація, 1995. – 12 с.

Федина Н. В. Понятие справедливости в системе правоприменения как составляющей правовой жизни

Статья посвящена исследованию справедливости как общественной проблемы, которая имеет важное значение для теории государства и права, причем значение это особенно возрастает в период крушения старых и утверждения новых порядков. Справедливость является идеалом жизни общества, а следовательно, государства и права как ее составляющих, а также правоприменения при юридической практике; это одно из условий надлежащего функционирования демократических институтов. Справедливость является проявлением общественного содержания человеческой деятельности. В этом

понятии отражена система отношений между обществом и его социальными образованиями, между самими социальными образованиями, со всем обществом и каждым лицом, между отдельными людьми.

Ключевые слова: справедливость, демократия, государство, право, человек, общество.

Fedina N. V. The Concept of Justice in Law Enforcement System as a Component of Legal Life

The article is devoted to the study of justice as a social problem, which is of important increasing significance for the theory of state and law especially in the period of decline of old and approval of new social order. Justice is an ideal for social life and, consequently, the state and law as its components, as well as law enforcement during the practice of law; it is one of the conditions for independent functioning of democratic institutions. Justice is a manifestation of the social content of human activity. This concept reflects the relationship between the society and its social formations, between social formations themselves, between the society and each individual and between individuals.

The problem of justice needs to be considered from the position of human nature, and in order to combine it with the law, one must study a human being taking into account its inalienable rights.

In the context of this study it should be noted that in the sense of humanism and democracy, justice is the most important criterion for estimating state and legal phenomena (we mean the estimation from the human point of view). In the civil society the attitude of the state toward an individual is the criterion according to which we check the morality and justice of the state, all its agencies, including law enforcement. Due to this criterion, a person evaluates such phenomena as corruption, abuse of parliamentary immunity, violations of applicable laws, ignoring the principle of legality that actually deprives officials of any responsibility.

Since the essence of justice is dialectical, that is, dynamic, contradictory, integral and separate, it is not easy to determine it.

From the theoretical and legal point of view justice is considered as an important valuable and ethical guideline for conservation and development of the society, a criterion for evaluating political and state and legal phenomena, which is designed to serve the common good and individual rights, the solution of legal controversies, being neutral, true, correct, and also justifies legal response to a particular activity, provides for equality before the law and the court, equality, conformity between the intention of a legislator and the means of its achievement he chooses.

Key words: justice, democracy, state, law, human being, society.

Стаття надійшла 16 березня 2015 р.